

ECONOMY AND MANAGEMENT OF THE NATIONAL ECONOMY

ЕКОНОМІКА ТА УПРАВЛІННЯ НАЦІОНАЛЬНИМ ГОСПОДАРСТВОМ

УДК 338.001.36:65.011

ОГЛЯД ПІДХОДІВ ДО ОЦІНЮВАННЯ ЕФЕКТИВНОСТІ ТУРИСТИЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

Богдана Байда

Східноєвропейський університет імені Лесі Українки, Луцьк, Україна

Резюме. Проведено дослідження науково-методичних підходів щодо оцінювання ефективності туристичної діяльності. Застосовано методи аналізу (для опису методів оцінювання ефективності туристичної діяльності та показників), синтезу (у разі формування характеристик застосування описаних методів), індукції (у ході подавання результатів і висновків дослідження), дедукції (для формування проблеми дослідження, актуальності), метод аналогії (при виділенні ключових особливостей, переваг), табличного представлення для візуального відображення результатів дослідження. Систематизовано основні науково-методичні підходи щодо оцінювання ефективності туристичної діяльності. Запропоновано комплекс методів оцінювання ефективності туристичної діяльності структурувати у три категорії: прості методи, вартісно-орієнтовані методи, математично-статистичні методи. До групи простих методів оцінювання ефективності віднесено коефіцієнтний та рейтингові методи. Вартісно-орієнтовані методи поєднує метод економічної доданої вартості (EVA), метод доданої ринкової вартості (MVA), метод акціонерної доданої вартості (SVA), метод залишкового доходу (CVA чи RCF), метод збалансованої системи показників (Balanced Scorecard), метод визначення доходності інвестицій на основі грошових потоків (CFROI). До групи математично-статистичних методів віднесено параметричні методи (метод найменших квадратів (OLS), метод скоригованих найменших квадратів (COLS), метод модифікованих найменших квадратів (MOLS), метод стохастичної межі (SFA), метод без специфікації розподілу (DFA), метод максимальної правдоподібності (MLE), метод широкої межі (TFA)), непараметричні методи (метод вільного розташування оболонки (DEA), метод вільного розташування оболонки (FDH), індекс продуктивності (PI)) та математичний підхід. Здійснено порівняльний аналіз науково-методичних підходів щодо оцінювання ефективності туристичної діяльності через ступінь відповідності в контексті головних ознак.

Ключові слова: методи, класифікація, ефективність, туристична діяльність, туристичні компанії.

https://doi.org/10.33108/galicianvisnyk_tntu2020.01.050

Отримано 25.01.2020

UDC 338.001.36:65.011

OVERVIEW OF APPROACHES TO EVALUATION OF TOURIST ACTIVITY EFFECTIVENESS

Bohdana Baida

Lesia Ukrainka East European University, Lutsk, Ukraine

Summary. The investigation of scientific and methodological approaches concerning the evaluation of tourist activity efficiency is carried out in this paper. During the investigation, the following methods were applied:

analysis methods (for description of methods for evaluation the tourism activity effectiveness and indicators), synthesis (in case of forming the characteristics of the described methods application), induction (for presentation the investigation results and conclusions), deduction (for statement of the investigation problem, relevance), analogy method (while determining the key features, advantages), data presentation in tables for visual display of the investigation results. The main scientific and methodological approaches to the evaluation of tourist activity effectiveness is systematized. The complex of methods for estimation the tourist activity efficiency is offered to be structured into three categories: simple methods, value-oriented methods, mathematical-statistical methods. The group of simple methods for efficiency evaluation includes coefficient and rating methods. Value-oriented methods include following ones: economic value added (EVA), market value added (MVA), stock value added (SVA), residual cash flow (CVA or RCF), balanced scorecard, cash flow return on investment (CFROI). The group of mathematical and statistical methods consists of parametric methods (Ordinary least squares method (OLS), corrected ordinary least squares method (COLS), modified ordinary least squares method (MOLS), stochastic frontier analysis method (SFA), detrended fluctuation analysis method (DFA), maximum likelihood estimation method (MLE), time frequency analysis method (TFA), nonparametric methods (data envelopment analysis (DEA), free disposal hull (FDH), performance index (PI)), and mathematical approach. The comparative analysis of methods for evaluating the tourist activity effectiveness by the relevance degree in the context of main features is carried out.

Key words: *methods, classification, efficiency, tourist activity, travel companies.*

https://doi.org/10.33108/galicianvisnyk_tntu2020.01.050

Received 25.01.2020

Постановка проблеми. Особливу цікавість для науковців складає оцінювання ефективності туристичної діяльності, ухвалених управлінських рішень, затрачених ресурсів, упроваджених засобів і технологій підтримки функціонування туристичних компаній. Нинішня ситуація спричиняє інтуїтивний пошук засобів виходу з невизначених, кризових становищ, не враховуючи наслідків і дії найважливіших чинників впливу на ефективність туристичної діяльності. Доволі часто існуючий спосіб управління зумовлює зниження ефективності функціонування та розвитку туристичних організацій [1]. Виникла необхідність фундаментального й емпіричного узагальнення процесів оцінювання ефективності туристичної діяльності й вирішення питань на підґрунті втілення нових систем підвищення ефективності із застосуванням передових інструментів оцінювання ефективності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблеми здійснення оцінювання ефективності туристичних компаній широко висвітлені у працях закордонних і українських науковців. Зокрема, у працях Гнилянської Л. [3], Духоніна Е. [2], Ісаєва Д. [2], Зембіцького Б. [5], Кафель Т. [5], Мостової Е. [2], Шкшипек Е. [6], Шиманської Е. [7], Юринець З. [4] висвітлено зміст різних підходів і методик для оцінювання ефективності туристичної діяльності, подано окремі особливості застосування, встановлено їхню роль для оцінювання ефективності сфери туризму. Аналіз економічної літератури засвідчує, що велика кількість праць щодо впровадження підходів до оцінювання ефективності здебільшого стосується виробничого сегмента, банківської сфери. Ті ж напрацювання, що охоплюють туристичну галузь, опрацьовані на рівні застосування обмеженої кількості методів, а підходи не систематизовано. Водночас, горизонт їхнього застосування у сфері туризму є широкий і невивчений. Все це визначальні аспекти розвитку сфери туризму, які підтверджують затребуваність цього дослідження.

Метою статті є дослідження науково-методичних підходів щодо оцінювання ефективності туристичної діяльності.

Постановка завдання. Для досягнення сформованої мети визначено такі наукові завдання: вивчити й структурувати методи оцінювання ефективності туристичної діяльності; провести порівняльну характеристику методів оцінювання ефективності туристичної діяльності.

У ході проведення дослідження було застосовано методи аналізу (для описування методів оцінювання ефективності туристичної діяльності та показників), синтезу (в разі формування характеристик застосування описаних методів), індукції (у ході подавання результатів і висновків дослідження), дедукції (для формулювання проблеми дослідження, актуальності), метод аналогії (при виділенні ключових особливостей, переваг), табличного представлення для візуального відображення результатів дослідження.

Виклад основного матеріалу. Новітня наукова література з економіки за роки напрацювань акумулювала різні методичні підходи до оцінювання ефективності туристичної діяльності, які різняться індикаторами, на яких ґрунтуються, параметрами, на котрі зорієнтовані, характером відображення отриманих результатів.

Комплекс методів оцінювання ефективності туристичної діяльності вважаємо за доцільне систематизувати у три категорії: прості методи (таблиця 1), вартісно-орієнтовані методи (таблиця 2), математично-статистичні методи (таблиця 3).

Назва групи простих методів оцінювання ефективності туристичної діяльності є доволі умовною. Процес реалізації простих методів є порівняно простим відносно решти методів і поєднує коефіцієнтний та рейтингові методи.

Прості методи оцінювання ефективності туристичної діяльності можуть застосовуватись для дослідження різних об'єктів сфери туризму: діяльності туристичних компаній різних форм власності (туристичних агенцій, приватних готелів, кластерних асоціацій, туроператорів, посередників, постачальників туристичних послуг тощо), територій, дестинацій, регіонів і країни загалом. Перевагою простих методів оцінювання ефективності туристичної діяльності є можливість проведення експертного оцінювання якості, величини, важливих тенденцій і напрямів туристичного розвитку; розроблення переліку індикаторів і коефіцієнтів, котрі сприяють досить повному, всебічному вивченню об'єкта дослідження; виявлення слабких місць та особливих ознак для вибору туристичної компанії. Однак зазначені методи не дають змоги передбачити зміни, є об'ємними. Це призводить до ускладнень щодо виявлення та формування головних тенденцій розвитку туризму, комплексного оцінювання тощо. Такі методи доречно використовувати як доповнення до інших методик діагностики ефективності, спосіб конкретизації висновків, які отримані завдяки іншим методам.

Таблиця 1. Прості методи оцінювання ефективності туристичної діяльності

Table 1. Simple methods for evaluation the tourist activity effectiveness

Група	Основа	Характеристика
Коефіцієнтний метод	Фінансові індикатори, техніко-економічні показники	Використовується для виявлення кількісних взаємозв'язків між різними індикаторами. Включає такі елементи: чистий дохід від надання послуг, фінансові результати, рентабельність операційна, рентабельність надання послуг, коефіцієнт абсолютної ліквідності, показник витратності обслуговування туристів по фонду оплати праці, дохід від надання послуг на 1 одиницю фонду оплати праці. Має два блоки: якісний структурний аналіз та коефіцієнтний аналіз
Рейтинговий метод	Фінансові індикатори, техніко-економічні показники	Метод, який ґрунтується на встановленні рейтингу об'єкта дослідження (туристичних підприємств, дестинацій, регіонів, країн тощо) на основі ранжування за сукупністю ключових показників. Завдяки методу об'єкт дослідження отримує оцінку, тобто характеристику, котра відображає його нинішній стан та перспективні напрями

Джерело: складено автором за даними [2, 4, 5].

Вартісно-орієнтовані методи спрямовані на вивчення діяльності самих туристичних компаній. Такі методи оцінювання ефективності дають змогу провести планування приросту вартості туристичних компаній, проаналізувати ухвалені стратегічні рішення, швидко реагувати й моніторити процес нарощування вартості активів; отримати динамічне прогнозне розкриття процесів у сфері туризму, потенційних можливостей туристичних компаній. Однак посеред недоліків зазначеного методу важливо виокремити складність використання розроблених зарубіжних підходів, низьку затребуваність у національному середовищі, неадаптованість до українських реалій. Ці методики в національних умовах вимагають більш деталізованого підходу.

Таблиця 2. Вартісно-орієнтовані методи оцінювання ефективності туристичних компаній

Table 2. Value-oriented methods for evaluation the travel companies efficiency

Група	Підвиди	Характеристика, особливості
Вартісно-орієнтовані методи	Метод економічної доданої вартості (EVA)	Ґрунтується на оцінюванні справжнього річного прибутку туристичного бізнесу із вирахуванням вартості власного капіталу компаній. Цей метод є певним показником рівня якості ухвалених управлінських рішень щодо розвитку компанії
	Метод доданої ринкової вартості (MVA)	Один із найпоширеніших методів. У ролі критерію створення вартості цей метод обирає ринкову капіталізацію й ринкову вартість боргів туристичної компанії
	Метод акціонерної доданої вартості (SVA)	Суть методу в обчисленні акціонерної доданої вартості туристичної компанії – прирощення поміж розрахунковою вартістю акціонерного капіталу (прикладом може бути метод чистих грошових потоків) і балансовою вартістю
	Метод залишкового доходу (RCF)	Використання грошових потоків у ролі віддачі від інвестованого капіталу та середньозваженої вартості капіталу, тобто врахування витрат на залучення та обслуговування капіталу з різних джерел
	Збалансована система показників (Balanced Scorecard)	Спроба формалізації стратегії, переведення її цілей у систему кількісних і якісних показників, що відображають клієнтську базу, якість персоналу, стан бізнес-процесів разом із фінансовими показниками функціонування туристичної компанії
	Доходність інвестицій на основі грошових потоків (CFROI)	Основою методу є процес обчислення та вираження грошових потоків, які генеровані наявними та майбутніми активами, і початкових інвестицій у поточних цінах (урахування інфляції)

Джерело: складено автором за даними [2, 3, 6].

Математично-статистичні методи є найточнішим інструментом оцінювання ефективності діяльності у сфері туризму та найпоширенішим посеред наукового кола (таблиця 3). Однак у діяльності туристичних компаній ці методи ще недостатньо затребувані, оскільки потребують відповідного рівня знань та кваліфікації, не усі компанії вибудовують стратегії розвитку та ще й ґрунтуючись на математично-статистичних підходах. Як і прості методи оцінювання ефективності туристичної діяльності можуть застосовуватися для дослідження різних об'єктів сфери туризму. Їхньою особливістю є: ретельний підбір показників для оцінювання ефективності; встановлення залежності поміж показниками, які беруться до уваги в процесі розрахунків; підвищена точність проведених розрахунків; можливість провести оцінювання на перспективу та завчасного формування заходів щодо уникнення витрат; використання здебільшого кількісних даних (системних статистичних модулів і програм) та поєднання з якісною інформацією про досліджуваний об'єкт.

Таблиця 3. Математично-статистичні методи оцінювання ефективності туристичної діяльності**Table 3.** Mathematical and statistical methods for evaluation the tourist activity efficiency

Група	Підвиди	Характеристика, особливості
Параметричні методи	Метод найменших квадратів (OLS)	Доволі розповсюджений статистичний параметричний метод неграничного аналізу, який дає змогу провести оцінювання щодо середньої функції витрат для групи (вибірки) туристичних організацій, які надають аналогічні види туристичних послуг
	Метод скоригованих найменших квадратів (COLS)	Метод моделювання та оцінювання функції витрат. Перевагою є очевидність способу переходу від лінії регресії до межі витрат. Однак метод не залишає місця для неспостережуваних чинників, тобто відбувається заниження показників ефективності загалом для всіх туристичних компаній у вибірці
	Метод модифікованих найменших квадратів (MOLS)	Удосконалений варіант моделювання та оцінювання функції витрат, де все ще за початкового оцінювання регресії методом найменших квадратів випадкова складова моделі відповідає тільки за неефективність, не залишаючи місця можливому шуму
	Метод стохастичної межі (SFA)	Удосконалений варіант моделювання функції витрат, оцінювання межі витрат, який передбачає встановлену функціональну форму для взаємозв'язку між ресурсами, якими володіє туристична компанія, й туристичною продукцією (послугами)
	Метод без специфікації розподілу (DFA)	Метод передбачає, що існує стійка в часі середня ефективність для кожної туристичної компанії, а випадкові помилки за деякий проміжок часу усереднюються до нуля
	Метод максимальної правдоподібності (MLE)	Метод оцінювання невідомого параметра завдяки максимізації функції правдоподібності. Доволі нескладний метод знайти рішення у випадку нормального розподілу величин із наближенням даних до реальних
	Метод широкої межі (TFA)	Враховання такої характеристики ефективності, як стохастичність, та враховання можливості випадкових помилок; відхилення від прогнозних значень усередині найвищої і найнижчої меж – це випадкова помилка, а відхилення в прогнозних значеннях між межами – неефективність
Непараметричний підхід	Метод вільного розташування оболонки (DEA)	Проводиться порівняння фактичного показника ефективності через показник виходу туристичної продукції з максимально можливим за такої кількості ресурсів. Передбачається ідентифікація технічної ефективності, залишаються поза увагою потенційні можливості до збільшення її рівня
	Метод вільного розташування оболонки (FDH)	Метод, який включає лише вершини межі ефективності за методом DEA й виключає проблему неефективності внаслідок наявності інертності ресурсів. Метод може бути використаний як взаємодоповнюючий до DEA
	Індекс продуктивності (PI)	Основними елементами є визначення сукупної продуктивності та часткових показників продуктивності (праці, капіталу, матеріальних ресурсів). Частковими показниками є показники зарплатовіддачі, фондіввіддачі, матеріаловіддачі, які характеризують відношення обсягів виробництва туристичної продукції та послуг до витрат ресурсів
Математичний підхід	Методи нелінійної динаміки, узагальнених функцій, складні функції, ергодична теорія тощо	Ці методи здебільшого використовують для аналізу та характеристики певної сукупності об'єктів туристичного ринку. Важливими інструментами є методи на основі факторного аналізу для встановлення факторів, які впливають на ефективність туристичної сфери; дискримінантного аналізу та нелінійного оцінювання для встановлення меж між ефективними та неефективними туристичними компаніями; можливість методів контролювати ступінь хибних класифікацій та оцінювати якість сформованих висновків

Джерело: складено автором за даними [2, 7].

Здійснений аналіз науково-методичних підходів щодо оцінювання ефективності туристичної діяльності дає змогу зробити висновки відносно їхніх переваг і недоліків, виразити порівняння через ступінь відповідності в контексті головних ознак (таблиця 4).

Таблиця 4. Порівняння методів оцінювання ефективності туристичної діяльності

Table 4. Comparison of methods for evaluation the tourist activity efficiency

Головна ознака	Прості методи	Вартісно-орієнтовані методи	Математично-статистичні методи
Доступність даних, інформації	+	+	+
Простота здійснення розрахунків	+	–	–
Комплексність проведення аналізу	+	+	+
Точність здійснення аналізу	–	+	+
Отримання узагальноної оцінки	–	+	+
Громіздкість	+	–	–
Математична складність	–	+	+
Можливість проведення порівняльного аналізу для великої вибірки	+	+	+
Програмне забезпечення	–	+	+

Примітка: «+» – наявність, «–» – відсутність.

Описані методи оцінювання ефективності туристичної діяльності наділені певними відмінностями, що пов'язано, насамперед, із еволюційними та структурними рисами розвитку системи туризму, наданням пріоритету тим методам, які більше адаптовані до середовища та об'єкта дослідження. Застосування кожного методу буде залежати від конкретної ситуації, зокрема суб'єкта проведення оцінювання, споживача отриманої інформації, цілей оцінювання тощо.

Висновки. Комплекс методів оцінювання ефективності туристичної діяльності дає змогу системно підійти до вивчення цього питання та відобразити різні сторони туристичної діяльності задля об'єктивного дослідження отриманих результатів, виявити приховані можливості підвищення ефективності туристичних компаній та інших об'єктів туристичної діяльності. Все це необхідно для підвищення результативності й ефективності процесу менеджменту, який спрямований на зростання конкурентоспроможності системи туризму.

Conclusions. Complex of methods for evaluation the tourist activity effectiveness makes it possible to investigate this problem systematically and to cover various aspects relating to the tourist activity for comprehensive investigation of the obtained results, identification of hidden opportunities for improving the efficiency of tourist companies and other objects of tourist activity. All this is necessary for increasing the management process efficiency and effectiveness as well as competitiveness of the tourism system.

Список використаної літератури

1. Байда Б. Ф. Системний підхід до розвитку менеджменту туризму. Вчені записки ТНУ імені В. І. Вернадського. Серія: Економіка і управління. 2019. Том 30 (69). № 2. С. 22–25.
2. Духонин Е. Ю., Исаев Д. В., Мостовой Е. Л. Управление эффективностью бизнеса / под ред. Г. В. Генса. Москва: Альпина Бизнес Букс, 2005. 269 с.

3. Юринець З. В., Гнилянська Л. Й. Інвестиційний та інноваційний менеджмент: навчальний посібник. Львів: ЛНУ імені Івана Франка, 2012. 320 с.
4. Юринець З. В. Дослідження конкурентного середовища ринку туристичних послуг України. Ефективна економіка. 2015. № 1. URL: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=3759> (дата звернення: 05.01.2020).
5. Kafel T., Ziębicki B. Wymiary i kryteria oceny efektywności organizacji pozarządowych. W: Organizacje komercyjne i niekomercyjne wobec wzmożonej konkurencji oraz wzrastających wymagań konsumentów / red. A. Nalepka, A. Ujwary-Gil. WSB-NLU, Nowy Sącz, 2009. 276 p.
6. Skrzypek E. Efektywność ekonomiczna jako ważny czynnik sukcesu organizacji / red. T. Dudycz, G. Osbert-Pociecha, B. Brycz. Efektywność – konceptualizacja i uwarunkowania. Prace Naukowe Uniwersytetu Ekonomicznego we Wrocławiu nr 262. Wydawnictwo UE: Wrocław, 2012. 232 p.
7. Szymańska E. Efektywność przedsiębiorstw – definiowanie i pomiar. Roczniki Nauk Rolniczych. Seria G. T. 97. Z. 2. 2010. 184 p.

References

1. Baida B. F. Sistemnyy otdel do rozvitki menedzhmenta turizmu. Systems approach to development of tourism management. Vcheni zapysky TNU imeni V. I. Vernadskoho. Serii: Ekonomika i upravlinnia. 2019. Vol. 30 (69). No. 2. P. 22–25.
2. Dukhonin Y., Isayev D., Mostovoy Y. Upravleniye effektivnost'yu biznessa. Business Performance Management. Moscow: Alpina Business Books, 2005. 269 p.
3. Yurynets Z. V., Hnylyanska L. Y. Investytsiynny ta innovatsiynny menedzhment. Lviv: Ivan Franko Lviv National University, 2012. 320 p. [In Ukrainian].
4. Yurynets Z. V. Research of the competitive environment of the tourist services market of Ukraine, *Efektivna ekonomika*. 2015. No. 1. URL: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=3759> (accessed 05 January 2020).
5. Kafel T., Ziębicki B. Wymiary i kryteria oceny efektywności organizacji pozarządowych. W: Organizacje komercyjne i niekomercyjne wobec wzmożonej konkurencji oraz wzrastających wymagań konsumentów / red. A. Nalepka, A. Ujwary-Gil. WSB-NLU, Nowy Sącz, 2009. 276 p.
6. Skrzypek E. Efektywność ekonomiczna jako ważny czynnik sukcesu organizacji / red. T. Dudycz, G. Osbert-Pociecha, B. Brycz. Efektywność – konceptualizacja i uwarunkowania. Prace Naukowe Uniwersytetu Ekonomicznego we Wrocławiu nr 262. Wydawnictwo UE: Wrocław, 2012. 232 p.
7. Szymańska E. Efektywność przedsiębiorstw – definiowanie i pomiar. Roczniki Nauk Rolniczych. Seria G. T. 97. Z. 2. 2010. 184 p.